

Egy tudományterület mélyebb megismerését hitelesítheti a keretein belül végzett sokrétű pozitív eredményű kísérlet, elemzés, a számbajövő újabb kérdésre megtalált válasz, de megnyugtatóan többek között a kitekintés, azaz a téma „fölkészletben” való vizsgálata viszi tovább a kutatást. Más formában manifesztálódik ez a reál és másképpen a humán tudományokban. Nem véletlen, hogy az előbbi egzakt módszereit gyakran alkalmazzák az utóbbiak objektívabb megismerésére, és igen tanulságos egy-egy sajátos humán szakterületen belül megfelelő relációk konfrontációja abból a célból, hogy általa új dimenziókat kapjon a vizsgálandó tudományág.

Szabó Zoltán igen egyszerűen, világosan vezeti be közlendőjét; megállapítja, hogy a szövegnyelvészet új és ma egészen divatos tudomány, a szövegek vizsgálatának általános tudománya. Az interdiszciplináris szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatának a vizsgálata a szándéka, elsősorban annak feltárása, hogy miben segíti a szövegnyelvészet a stilisztikát. Könyvről Danyi Magdolna írt tartalmas recenziót, tett summás, idézendő megállapítást: „(...) ez a kötet egyfajta szintézis, módszeres újragondolása a világban folyó szövegnyelvészeti és szövegelméleti valamint stilisztikai kutatások szerinte legjelentősebbnek ítélt tapasztalatainak, tudományos eredményeinek és hipotéziseinek, azzal a hangsúlyozott célkitűzéssel, hogy a magyar nyelvű stilisztikai kutatás szövegnyelvészeti, szövegelméleti megalapozásának a szükségességére figyelmeztessen, s rámutasson azokra a konkrét elméleti és módszertani szempontokra, melyek a stilisztikai tanulmányokat interdiszciplináris kutatási tevékenységként koncipálva az irodalmi szövegekről és az irodalmi szövegek stílusáról való tudományos hitelű gondolkodásunkat segítik (...)”.

A szisztematikusan felépített kötet a következő gondolatkörök (fejezetek) elemzését, bemutatását, analizálását, szintetizálását vállalja.

1. Bevezetés: a szövegnyelvészet

Szabó Zoltán igen fontos áttekintéssel a szövegnyelvészeti kutatások eddigi eredményeinek felvázolásával indítja könyvét. A téma szakirodalmának sokoldalú ismerőjeként mutatkozik be — ezt egyéb fejezetekben és a kötet végén számba vett szakirodalom is bizonyítja —, de világosan kitűnik az a szándéka, hogy tárgyilagosan saját gondolatmenetének megfelelően tegyen összehasonlításokat, ragadjon ki lényeges és állítson félre elemzése szempontjából lényegtelenebb megállapításokat.

A szövegnyelvészeti kérdéskörök legfontosabbjait sorolja, elemzi: jelesül a szövegnyelvészet ágait; ezen belül a szövegfonetika, szöveggrammatika, szövegpragmatika és a tartalom vizsgálata kap helyet. Külön esik szó a szövegnyelvészet interdiszciplináris jellegéről, kialakulásáról, fejlődésének variánsairól. Alapvető a szöveg fogalmának, pontos definíciójának feltérképezése, az eddigi kutatások alapján való

egybevetése. Ezt a szövegkohézió, a szöveg rétegei, kontextusai című részfejezet követi.

A szövegelméleti kérdéskörök számbavétele azt célozza, hogy a stilisztikában való felhasználáshoz biztos, hiteles alapot nyújtson. Lényegesek ezért azok a konklúziók, amelyekben a szerző hiányérzetét is feltárja: „A szövegnyelvészetben egészen szembeötlő az, hogy a látszat, a sok dicsérendő törekvés ellenére (...) sok minden tisztázatlan még, igen-igen nagy a tarkaság, nincs egy viszonylagos egység (...) legalább területének körülhatárolásában” (26). „Országok, sőt egy-egy országon belül is egyetemek és kutatóközpontok szerint elkülöníthető változatai vannak eltérő eredményekkel, más célokkal és nagymértékben különböző fogalmi rendszerrel és terminológiával” (33).

Hiányolja a szövegnyelvészet alapfogalmának, a szövegnek egységes értelmezését. A hagyományos grammatika és a generatív szemlélet különbözőségéből adódóan a szöveg alkotóelemei és a szövegfajták rendje is eltérő. A kohézió, koherencia, konnexitás elméleti kérdéseit a stilisztika szempontjait alapul véve szemléli, és csak részben mutatja be; így az elmélet egyoldalú, nem ad teljes képet a biztosabb lábon álló alap kutatásról.

A sok pozitív megállapítás a szövegnyelvészet létjogosultságát, elfogadását, elméleti, módszertani megismerését segíti — sőt egyes megállapításai további kutatásra inspirálják a szövegnyelvészet iránt érdeklődőket.

2. A kérdés felvetése: a szövegnyelvészet és stilisztika kapcsolata

Áthidaló, összekötő fejezet, a kapcsolat jellegéről, a stilisztika és a stílus mint a vizsgálat tárgya kerül szóba.

Szabó Zoltán hangsúlyozza, hogy a stilisztika és szövegnyelvészet kapcsolata az interdiszciplináris jellegből természetesen következik. Mindkettő számára közös utalási tárgy a szöveg. A szövegnyelvészetet mint a szövegvizsgálat általános elméletét a szövegek általános, mindenfajta szövegben meglevő sajátosságai érdeklik, a stilisztika viszont csak a maga sajátos szempontjából valamit mondó szövegek stílári sajátosságaival foglalkozik. A szövegnyelvészet biztosítja az általános elméletet és módszert. Ebből következik, hogy a szövegnyelvészet a stilisztikai kutatásoknak csak olyan eredményeit ismerheti el, amelyek szempontjainak megfelelnek, amelyek összhangban vannak általános érvényű tételeivel. A stilisztika viszont a többi szöveg-tudományhoz hasonlóan nemcsak hasznosítja, hanem kipróbálja az egyes szöveg-elméletek alkalmazhatóságát.

A szövegnyelvészet segítheti a stilisztikát: a) a stilisztika elméleti alapjainak tisztázásában és b) a tényleges kutatásokban, a stílusjelenségek leírásában. A b) változathoz Szabó Zoltán egy keretet, tárgyalási alapot alakít ki, amelyet egy táblázatban így összegez:

A szöveg szintjei	A stilisztika tárgya	A stilisztika ágai
a szöveg alkotóelemei	stílári értékű nyelvi elemek	stilisztikai minősítés
szöveg	egyedi közlemények stílusa	stilisztikai elemzés
szöveg feletti szint	stilustípusok	stilustipológia

A stilisztika alapkategóriájának, a stílus fogalmának az értelmezését is nagyfokú tarkaság jellemzi. Mindezek tisztázása után két elvi kérdést tart lényegesnek a szerző, mindkettő a stilisztika és szövegnyelvészet kapcsolatával függ össze: a szövegnyelvészet és a stilisztika is mind a *langue*, mind a *parole* szférájába beletartozik. A stilisztika önálló, de nem független tudomány — a nem teljes függetlenség elismerésével tárgyalhatunk interdiszciplináris kérdésekről —, és ilyen aspektusból vizsgálhatjuk a kölcsönös összefüggést.

3. *A teoretikus szövegnyelvészet: a stilisztika elméleti alapjai*

A stilisztika és a stílus megítélése, általános jellegű felfogások számbavétele; szöveggrammatikai, -szemantikai, -pragmatikai értelmezések majd következtetések, előrejelzések alkotják a fejezetet.

Szabó Zoltán „keresi azokat a szövegelméletből meríthető szempontokat, melyek a stilisztikát is megalapozhatják. Vallja, hogy a stilisztikai elemzéseknek is elég kell tenniük azoknak az általános tudományelméleti premisszáknak, melyekből a szövegelméletek megalkotói kiindulnak. Így biztosítani kell:

- a cél, a tárgy, a módszer és az elmélet egységét;
- az explicit jelleget;
- az általános érvényűséget;
- az alkalmazhatóságot és
- az egzaktaságot.” (Danyi Magdolna: Híd i. m.)

A szövegelméletek közül a pragmatikai jellegűeknek van a legtöbb érintkezési pontjuk a stilisztikával, melynek tulajdonképpeni alapja egy pragmatikai szövegelmélet. A stílusfogalom meghatározásában a szövegpragmatikai szakirodalomban meglehetősen általános az a felfogás, hogy a stílust kölcsönös viszonyok kapcsolják össze a külső kontextusokkal, helyzetekkel. (L. Sz. Z. 71.)

Szabó Zoltán előrejelzése, hogy egy teljesen átfogó, minden részletében kidolgozott szövegelméleti megalapozottságú stíluselméletet még nem lehet megalkotni. Helyesebb egy részleges elmélettel indulni. Ez a részleges stíluselmélet a stilisztika három ága közül csak a stilisztikai elemzésre vonatkozik, ezt így lehetne megnevezni: a stilisztikai elemzés szövegnyelvészeti eredetű elmélet. Az elemzés modelljét külön tárgyalja, elkülöníti a stilisztika másik két ágától (a minősítéstől és tipológiától), és így a két ág szövegnyelvészeti megközelítése eredményesebb lehet.

4. *A szöveg alkotóelemei: a stilisztikai minősítés*

A szövegszintű stílusformák; Az alsóbb szintű stílusesszék; Szójelentések, szóképek; Vizsgálati műveletek című témaköröket sorolja Szabó Zoltán e fejezetbe.

A különböző nyelvi elemekből alakult stílusesszék szövegnyelvészeti szempontból a szöveg stilisztikailag releváns alkotóelemei. A szerző elkülöníti a szövegnyelvészetnek a stilisztikai minősítésekben játszott szerepét aszerint, hogy

- a mondatnál nagyobb szövegszintű egységek (pl. bekezdés)
- mondat szintű és annál kisebb (tehát hangtani, szótani, általában a mondaton belül funkcionáló) egységek.

A szövegszintű egységek stilisztikai minősítéséhez a szövegnyelvészet a természetes keret, a hierarchikus szintjüknek megfelelő vizsgálati alapot biztosítja. Vizsgáltuk a szintjüknél alacsonyabb mondattani alapon nem oldható meg. Jellegük, nagyságuk a számukra szűk mondatperspektívában nem fér el.

A szövegszintnél alacsonyabb rangúnak tekinthetjük a hangtani, szótani és mondattani eszközöket. Ezek stilisztikai minősítését sem lehet szövegnyelvészeti szempontok érvényesítése nélkül elvégezni, tehát nem elég a kérdéses jelenség szintjének megfelelő minősítése, hanem stiláris lényegüket a magasabb szintű, a valamennyiüket átfogó szövegegész szempontjából is néznünk kell. Minden alkotóelemére hat a szövegegész jelentése vagy szerkezeti formája. A szövegjelentés gazdagítja, árnyalja a szavak jelentését. A szóképek létrejöttében nem a név átvitele a legfontosabb mozzanat, hanem a kontextuális átcsapás. Pl. A szöveg időszerkezete mint az egyik szövegszervezési elv fontos a szöveg jelentéssel bíró alkotóelemeinek elrendezésében, egymásutániségük alakításában. A továbbított és felfogott információk áramlásának ideje stílushatások forrása is lehet.

5. A szöveg és stílus kapcsolata: a stilisztikai elemzés

E fejezetben a szövegelmélet és stilisztika, a szöveg és stílus kapcsolódik össze, azaz a szövegelméleti kategóriák segítségével a stíluselemzés kategóriái is kirajzolódnak. A szerző logikus felépítésű rendszere alapján a valóságban meglévő logikai rend feltárásának vagyunk olvasó tanúi.

A stilisztikai elemzés egy szövegnyelvészeti elmélete; A szöveg és a stílus kapcsolata; Az elemzés elvei; A globalitás és a szövegszervező elv; A szövegszervező elv és a szövegkohézió; A stíluskohézió; A rétegek és a kontextusok; Az összehasonlítás, történetiség, a szövegleírások, az elbeszélésszövegek és a képvers kerül a szerző megítéléséből következően együvé.

Az elemzés kérdéskörét a szépirodalmi mű stilisztikai vizsgálatára vonatkoztatja a szerző. Meglátása, hogy amilyen mértékben fejlődött a szövegnyelvészet, gazdagodott elmélete és módszertana, javult szövegleírási technikája, olyan mértékben vált lehetővé a stilisztikai elemzés javítása, korszerűsítése. Más produktív forrásokhoz viszonyítva a szerző azért tartja jelentősnek a szövegnyelvészetet, mert magába olvasztotta az újabb elméletek (strukturális, szemiotika, generatív grammatika stb.) eredményeit, és így gazdag kelléktárából többet tud kölcsönadni, mint más kevésbé nyitott, kevésbé integráló elmélet. Szövegnyelvészeti forrásokból a stilisztikai elemzésnek egy elméletét fejleszti ki a szerző.

A stilisztikai elemzés a szövegegészhez és nem az alkotóelemeihez, sem a szöveg feletti kategóriákhoz kötött stilisztikai vizsgálat.

Elméletének lényege az elemzés tárgya, a szöveg és a stílus fogalma, a kettő közötti kapcsolat. Az elméletet, az elemzés módszerét a két fogalom kapcsolatának tartalmából vezeti le. Így biztosítható a cél, a tárgy, a módszer és az elmélet egysége. Az explicit jelleg jelenvalóságát — mint lényeges szempontot — említi a szerző — a magyarázat, indoklás végig ellenőrizhető. (E gondolatkör más-más megvilágításban többször ismétlődik.)

Releváns tulajdonságnak tartja, hogy a szöveg és stílusa egységes egész, globális struktúra. Ebből következik, hogy az elemző első lépésként „(...) nem a szöveg, a stílus részleteivel, alkotóelemeivel, hanem az egységes egészet jelentő globális struktúrájukkal foglalkozik. Az elemzési technikának tehát nem a szegmentálás, a darabolás a lényege, hanem az egészre való összpontosítás.” Ez globális elemzés (i. m. 100). Az elemzés tehát deduktív jellegű vizsgálat — és első mozzanata a szervező elv megállapítása. A megállapított szervező elvhez való ragaszkodás fontos követelmény. A szövegszervező elvet nem az alkotó, hanem a befogadó, az elemző részéről szemléljük, azaz hogyan ragadható meg az irodalmi mű a szövegszervező elv segítségével.

További észrevételek, hogy a globális elemzés számára a szövegkohézió bevonása is produktív lehet, de csakis a globális és nem a lineáris kohézió jöhet számításba. Szakirodalomra hivatkozva (Mayenowa: 1971.) megállapítja, hogy a kohézió alapja egy integráló erejű mondat. Ezt fókusz jellegűnek kell tekintenünk, amibe egy szöveg különböző alkotóelemei bele vannak sűrítve. Ha az nincs meg a műben, akkor az elemző mesterségesen alkot ilyen jellegű és funkciójú mondatot.

A stíluskohézió — vallja a szerző — nem más, mint az irodalmi mű stílusát alkotó elemek összetartó ereje.

A szöveg szerves összetettség. Az alkotóelemek csoportjai szerint elkülöníthető rétegei (szintjei, komponensei, struktúrái) vannak. Három réteg elkülönítése (hivatkozik Petőfire) látszik célravezetőnek: — a tartalom; — az ezt kifejtő közeg; — a kifejtés, közlés, megjelenítés nyelvi formája a maga közlő, kifejező funkciójával. E három réteg az elemzés három fázisát jelenti. Mindegyik réteg a maga tartalmával, jellegével belső kontextus (ami benne van a szövegben, amit csak onnan tudhatunk meg). A külső kontextus az elemzett szövegen kívüli forrásokból ismerhető meg (l. életrajz, társadalomtörténet stb.). Szövegnyelvészeti szempontból a külső forrás intertextuális jellegű.

A szövegelméletekből, a szöveg és a stílus kapcsolatából levonható elemzési elvek a stilisztikai elemzés elméletének adekvát és szerves részletei. Mindezeket kiegészíti a szerző pl. az összehasonlítás, az irodalmi mű egyedítése céljából a történetiség lehetőségei, a szövegleírások néhány elve és technikájának a bemutatásával. Jelentős a szövegleírás és az elbeszélésszövegek (narrációk) szövegtani stilisztikai párhuzamának konzekvens összehasonlító végigtekintése, azzal a konklúzióval, hogy a szövegnyelvészetből fakadó elbeszéléseleméletek a stilisztika számára produktívak lehetnek, és nagymértékben javítják a prózaművek elemzési technikáját, ami még a közelmúltban is meglehetősen el volt hanyagolva.

Szól a képvers elemzési módszeréről: a szövegalkotás sajátos formájáról. A képvers kettős, vegyes közlemény. Rajz, kép, szöveg sajátos kombinációja, mely jórészt szemantikai, szintaktikai jellegű stilisztikai, szövegnyelvészeti kérdést vet fel. Egy vizuális szövegtudományra is szükség van — ha ezeket a típusú szövegeket (képvers) elméletileg is megalapozva, jól akarjuk értelmezni.

6. *A szöveg feletti szint: a stílustipológia*

A stilisztika egyik ága, a stílustipológia fejezetcím: Az egyéni stílus; A szövegnyelvészet és a stílustípusok vizsgálata; A szövegtipológia; Egy stílustipológiai kísérlet; A szakág távlatai című részfejezeteket foglalja magában.

A stílustípus szövegnyelvészeti megfelelője a szövegtípus; nem egyedi, konkrét szövegek sajátossága, hanem szöveg feletti kategória.

Az egyéni stílust a korábbi felfogástól eltérően a vizsgált író kifejezőmódjára jellemző stílárius sajátosságok megkülönböztető értékű struktúrájaként fogjuk fel. Az egyéni stílust az egyes művekben fellelhető, közös stílárius sajátosságok összegének tekinthetjük, amelyekből az említett struktúra alakítható ki. Az egyéni struktúrának csak az része, ami minden művében előfordul.

A stílustipológia — melyet felvázolt a szerző saját megítélése szerint is — javításra, finomításra szorul. A legfontosabbnak tartja, hogy a tipológia egészét, valamint az egyes stílustípusokat struktúrává, rendszerre fejlesszük ki, mert egyik sem tekinthető több-kevesebb stílusváltozat pusztá halmazának. A stílustipológiában is ugyanaz a követelmény, mint a nyelvtipológiában: nem az állomány, hanem a rendszer az alapja.

A szerző véleménye, hogy a stílustipológia, a stílustípusok jellemzése jelenleg a legkevésbé kifejtett stilisztikai vizsgálat. Megerősödésének lehetősége összefügg a stilisztika fejlődési távlatával: elképzelhető, hogy a jövő jellegzetes, uralkodó tudománytípusa a stílustipológia, a stílustípusok jellemzése lesz (a múlté a nyelvi elemek stílusminősítése volt, a jelené a stilisztikai elemzés).

7. Összegzés

Szabó Zoltán tanulmányát 10 pontba foglalt összeggel zárja, melyben számba veszi, hogy miben segítheti a szövegnyelvészet a stilisztikát.

Néhány fontos, továbbfejlesztő megállapítása: „A stilisztikának az általános tudományelmélet szempontjából nem megfelelő elméleti alapjait javítja, (...) új forrásokat nyit számára, amelyekből egy új stíluselmélet is kialakítható.” (155.)

Megszünteti a stilisztika eddigi legfeltűnőbb egyoldalúságát, és az eddig eléggé elhanyagolt mondatstilisztika fejlesztésére hat kedvezően.

„Az eddig eléggé elszigetelő és atomisztikus, a részletek számbavételében kimerülő stilisztikai elemzés számára olyan elveket és technikát kínál fel, amelyek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg, sőt az elemzés egy elmélete (...) is kialakítható szövegelméleti forrásból.” (156.)

„Lehetővé teszi a stilisztika számára az interdiszciplináris kapcsolatok kiépítését.” (156.)

Sok forrásból merítve fejlődhet a stilisztika, de jelenleg a leghasznosabbnak, legsokoldalúbbnak a szövegnyelvészet nyújtotta segítséget ítéli a szerző.

A kötet meghatározott művek stilisztikai elemzésével zárul. Rövid elméleti bevezetőben elemzési módszereit ismerteti, általános összegző megállapításokkal, megfigyelt „kulcsot” ad az elemzési szisztémához, aztán a választott alkotásokat a „szervező elvből” kiindulva részre szedi, majd összerakja: az irodalmi szöveg három rétegében. A mű külső kontextusaira is kitér, ezzel teszi mintegy komplexsége elemzését.

Az elemzett művek magyar írók alkotásai: Csokonai Vitéz Mihály: *Tartózkodó kérelem*; Ady Endre: *Párisban járt az Ősz*; József Attila: *Favágó*; *Nyár*; *Határ*; Mikszáth Kálmán: *A néhai bárány*; Bródy Sándor: *Az ezüst kecske*; Kosztolányi Dezső: *Fürdés*.

A kötet végén kiegészítésül igen hasznos belső bibliográfia található.

A szövegnyelvészet és a stilisztika kölcsönhatásának elemző, néha didaktikus bemutatásával kitekintésre, továbbgondolásra, új kombinációk megsejtetésére is módot ad a szerző. Szemlélete európai és magyar.

Rozgonyiné Molnár Emma

Irodalom

Danyi Magdolna, *Hid*. LIII. (1989.) 9. 1106—1109.